

KS. MIECZYŚLAW KOGUT

SYTUACJA RELIGIJNA W BISKUPIM MIEŚCIE KĄTY W LATACH 1530-1651

Okres wzmożonego rozwoju sieci parafialnej na Śląsku w średnio-wieczu został gwałtownie zahamowany przez rozwijający się w XVI w. protestantyzm. Nauka Marcina Lutra bardzo szybko dotarła nad Odrę¹. Już w roku 1519 we Wrocławiu rozpoczęto drukowanie pism Lutra². W grudniu 1520 r. protokoły kapituły wrocławskiej wzmiankują o powstaniu luteranckiej partii we Wrocławiu³. Gorliwymi apostołami nauki Lutra⁴ byli najczęściej studenci śląscy, studiujący na Uniwersytecie w Witemberdze oraz zakonnicy franciszkanie (pierwsi u św. Jakuba) i augustyńscy (u św. Doroty) należący wraz z klasztorami do prowincji saskiej. Wśród kleru diecezjalnego pierwszymi apostołami nowej wiary byli ks. Wawrzyniec Corvinus, rektor szkoły

¹ Do podstawowych opracowań dotyczących całokształtu reformacji na Śląsku można zaliczyć: F. G. Anders, *Histor. Statistik der evangelischen Kirchen in Schlesien*, Glogau 1867; tenże, *Geschichte der evagelischen Kirchen Schlesiens*. Breslau 1886; J. Soffner, *Geschichte der Reformation in Schlesien*, Breslau 1887; P. Konrad, *Die Einführung der Refornation in Breslau und Schlesien, Darstellung und Quellen zur schlesischen Geschichte* (dalej DQSG) 24(1917); H. Eberlein, *Schlesische Kirchengeschichte*, Berlin 1940.

² Obok pism Lutra w r. 1519 zaczęto drukować pisma brata żebrzącego augustianina – eremity Marcina, zob. J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skrabek, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 81. zob. też H. Bahlov, *Die Anfänge des Buchhandels zu Liegnitz*, Brelsau 1928, s. 42.

³ P. Konrad, *Die Einführung der Reformation in Breslau und Schlesien*, DQSG 24(1917), s. 21-26; zob. też F.X. Seppelt, *Geschichte des Bistums Breslau*, Breslau 1929, 54-55.

⁴ Tamże, s. 37.

parafialnej przy kościele św. Elżbiety i ks. Ambrożego Moiban⁵, ks. Jan Hess⁶. W gronie kanoników kapituły katedralnej zwolennikami protestantyzmu byli ks. H. Ribischa, i ks. D. Schlepner⁷. Tezy luteranizmu przyjmowały się bardzo szybko wśród ludu, książąt śląskich i mieszczan niemieckich, którzy, ciesząc się znaczną samorządnością, niejednokrotnie siłą narzucali współmieszkańcom nową wiarę.

Skutkiem tak ogromnego zalewu protestantyzmu na terytorium diecezji wrocławskiej było zmniejszenie się liczby parafii, wiernych i kleru. Do tego dochodzi bierność biskupów, którzy niejednokrotnie otwarcie go popierali. Melancton i Luter nazwali bpa J. Salza (1520 – 1539)⁸ najlepszym biskupem stulecia⁹, a bp Baltazar z Promnicy (1539-1562)¹⁰ sprzyjał jawnie protestantom¹¹. Dalej Melancton, ze swej strony, nie wahał się nazwać Kościoła wrocław-

⁵ Dziecko rzemieślniczej rodziny wrocławskiej, wychowanek uniwersytetu krakowskiego – zob. P. Konrad, Dr. Ant. Moibanus, *Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte*, 34(1891), Halle.

⁶ Na jego temat zob. C. Kolde, Dr. Johann Hess, Breslau 1846; J. Köstlin, Johann Hess, der Breslauer Reformator, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* (dalej ZVGS) 6(1864), s. 97-131. O dyspucie odbytej na wniosek biskupa Jakuba w kwietniu 1524 r. w kościele św. Doroty we Wrocławiu pomiędzy Hessem, Trozendorfem i Antonim Nigierem z jednej strony a duchowieństwem kapitulnym z drugiej zob. C. Kolde, *Protokoll über die Disputation*, w: Hahn, *Theolog. Kirchen Annalen*, I, 1842, s. 50-61.

⁷ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 5, Lublin 1984, s. 120.

⁸ O tym biskupie patrz J. Heyne, Jakob von Salza, Bischof von Breslau und seine Zeit, *Schlesische Kirchenblatt* 47(1856), s. 57n; tenże, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstiftes Breslau*, Bd, III Breslau 1868, s. 730-741; G. Zimmermann, *Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500-1600)*, Weimar 1939, s. 471-473; H. Hoffmann, K. Engelbert, *Aufzeichnungen des Breslauer Domherr Stanislaus Sauer (†1535) über den Bischof von Salza (1520-1539) und seine Zeit*, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* (dalej ASKG) 15(1957), s. 124-170.

⁹ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 5, s. 121.

¹⁰ O tym biskupie patrz G. Zimmermann, *Das Breslauer Domkapitel*, s. 440 – 443; B. Sabisch, Balthasar von Promnitz als Kanonikus in Breslau 1526 – 1539, *ZVGS* 52(1936), s. 224-250; tenże, *Zur Geschichte des Breslauer Bischofs Balthasar von Promnitz (1539-1562), Herkunft und Studiengang*, *ASKG* 2(1937), s. 101-106; tenże, *Das Hirtenschreiben des Breslauer Bischofs Balthasar von Promnitz an den Klerus und die Weihkandidaten vom Jahre 1555, seine Veranlassung und seine Folgen*, *ASKG* 8(1950), s. 77-104.

¹¹ Ks. Ambrożego Moiban gorliwy krzewiciel nowinkarstwa we Wrocławiu przy okazji wyboru bpa Baltazara wysyła list gratulacyjny. *Ad clarissimum principem eunde-*

skiego, właśnie w związku z postępowaniem biskupów wrocławskich, najspokojniejszym Kościołem na terenie ówczesnego państwa niemieckiego. Wielki niedostatek kleru oraz jego niski poziom wykształcenia i ascezy, zbyt wygórowane zainteresowanie sprawami majątkowymi, brak wsparcia przez władzę spowodował, że w miejsce dawnych katolickich parafii zaczęły powstawać gminy luterańskie¹².

Nauka Marcina Lutra znalazła również zwolenników wśród mieszczan i szlachty Kątów Wrocławskich oraz okolicznych miejscowości. Gorliwymi apostołami nauki Lutra byli także miejscowi katolicy duchowni. Już w r. 1530 spotykamy pierwsze wzmianki o głoszeniu w kąckim kościele kazań w duchu nauki Marcina Lutra¹³. Parafianie, stojący wiernie przy katolickiej wierze, żądali od biskupa wrocławskiego – Jakuba Salza, usunięcia z Kątów tego heretyckiego duszpasterza Pancratiusa Schultisa¹⁴. Jednakże bierna postawa biskupa spowodowała, że nie tylko nie usunięto sympatyzującego z protestantami duchownego, ale sami Luteranie, nie będąc przez nikogo niepokojeni, założyli w biskupim mieście własną szkołę, której w r. 1552 rektorem został mianowany Baltazar Tilesius, pochodzący z Jeleniej Góry¹⁵.

Kąccy protestanci, zachęceni biernością biskupa Salza, a później biskupa Baltazara z Promnicy, próbowali po śmierci katolickiego proboszcza Schultiusa, w r. 1556 osadzić na urzędzie proboszcza w Kątach ewangelickiego predykanta. Zwrócili się więc ze stosowną prośbą do urzędującego w Nysie biskupa Baltazara o zatwierdzenie tej kandydatury. Jakże byli zaskoczeni postawą biskupa, gdy ten sympatyzujący z protestantyzmem, wrocławski biskup nie tylko nie zamianował proponowanego przez nich kandydata, ale nakazał przybycie do Nysy dziekana kapituły wrocławskiej. Wydał mu wtedy

mque reverendissimum dominum, dominum Baltasarem episcopum Vratisl. etc. epistola gratulaoria. Adiecta est epistola Phil. Melanchton ad eundem episcopum, Vratislaviae 1541; zob. też W. Urban, Zarys dziejów diecezji wrocławskiej, Wrocław 1962, s. 185; A. Sabisch, Beiträge zur Geschichte Breslauer Bischofs Balthasar von Promnitz (1539-1562), Breslau 1936, s. 16.

¹² Na temat stanu kleru śląskiego przed reformacją zob. Historia Śląska, pod red K. Maleczyńskiego t. I. cz. 2, s. 368-374.

¹³ Zob. J. Berg, Die Geschichte der Gewalts. Wegnahme der evangelische Kirchen, Breslau 1854, s. 59.

¹⁴ A. Moepert, Die katholischen Kirchen der Pfarrei Kanth, Breslau 1939, s. 16.

¹⁵ S. J. Ehrhardt, Presbyterologie der evangelischen Schlesien, T 1, Leipzig 1780, s. 20; A. Kabirschky, Nachrichten über die Stadt Canth, Breslau 1851, s. 30.

polecenie zbadania sprawy proboszcza z Kątów Wrocławskich. Dziekan po powrocie do Wrocławia zwołał na dzień 31 stycznia 1557 r. spotkanie z kanonikami, na którym przekazał polecenie biskupa. Mieli oni obowiązek wezwać proponowanego kandydata na przesłuchanie i orzec, czy jest jeszcze katolickim księdzem, czy już protestanckim predykanem. Kapituła, po wysłuchaniu zaleceń biskupa, wysłała 5 lutego 1558 r. pismo do namiestnika Kątów w sprawie tego proboszcza. Miesiąc później, 5 marca jeszcze raz omówiono sprawę kackiego proboszcza. Podjęte wówczas uzgodnienia przedstawiono biskupowi. Po tym fakcie, 14 marca przed oblicze wrocławskich kanoników stawiono trzech rajców miejskich: Jan Schmit, Wincenty Hilman i Jerz Grätz wraz ze swym heretyckim proboszczem, którego usunięcia z Kątów zażądał biskup. Ci panowie na początku spotkania ponowili prośbę, aby kapituła zatwierdziła wspomnianego kandydata na urząd proboszcza w Kątach. Wtedy otrzymali następującą odpowiedź: Biskup jest katolicki, dlatego nie będzie znosić cierpliwie obecności uwodzicielskiego heretyka na swoim terenie. Odrzucając jego kandydaturę na urząd proboszcza, czyni swój obowiązek. Natomiast oni, jako poddani Kościoła, powinni się tak zachowywać, jak przynależy prawdziwym chrześcijanom¹⁶. Kandydat, chcąc nie chcąc, musiał opuścić Kąty, a mieszkańcy poddali się woli właściciela miasta – biskupa wrocławskiego.

Z powodu trudności w znalezieniu odpowiedniego kandydata na urząd proboszcza w Kątach, biskup Kasper doraźnie powierzył opiekę duszpasterską nad mieszkańcami proboszczowi z Sośnicy, Antoniemu Kromerowi¹⁷. Miał pełnić tę funkcję do czasu, aż znajdzie biskup odpowiedniego kapłana na to miejsce. Jednakże Kromer z powodu ogromu duszpasterskich zajęć nie był w stanie sprostać wszystkim, spoczywającym na nim obowiązkom, dlatego bardzo rzadko odprawiał nabożeństwa w kackim kościele. Zachęcał wiernych z Kątów do udawania się na nie do sośnickiego kościoła. W takiej sytuacji nie dziwi nas fakt, że mieszkańcy Kątów, pozbawieni dosta-

¹⁶ Zob. J. Soffner, Die beiden Kirchensitationen des Archidiakonates Breslau aus den Jahren 1638 und 1651/52, Schlesisches Pastoralblatt, nr 7 z r. 1898, s. 69.

¹⁷ Antoni Kromer był w l. 1562-1564 proboszczem w Sośnicy (zob. M. Kogut, Sanktuarium Męki Pańskiej w Sośnicy, Wrocław 2000, s. 14), w l. 1538-1572 mansjonarzem u św. Mikołaja w Świdnicy, a w l. 1572-1586 także precentorem (zob. J. Radler, Die Präsentorie zu St. Nikolaus in Schweidnitz, Breslau 1936, s. 34.)

tecznej duchowej opieki ze strony katolickich duchownych, bardzo chętnie korzystali z działających potajemnie ewangelickich pastorów. O ich działalności w mieście i okolicznych parafiach kapituła katedralna powiadomiła biskupa w r. 1562¹⁸, prosząc go o jak najszybsze osadzenie na urządzie proboszcza katolickiego duchownego¹⁹.

Prośba ta odniosła skutek, gdyż już w lutym 1563 r. w kąckiem kościele i na parafii pojawił się wrocławski kanonik lic., Franciszek Conradi. Na obsadzenie osieroconej placówki otrzymał on pozwolenie kapituły wrocławskiej²⁰. Prawdopodobnie na tym urządzie pozostawał bardzo krótko, gdyż już 6 kwietnia tegoż roku biskup Kasper wspomina, że Msza św. nie była sprawowana w kościele. Pomimo tego biskup zachęcał wszystkich mieszkańców do posłuszeństwa i zachowywania jedności z Kościołem katolickim²¹. Prośba biskupa jednak nie odniosła pozytywnego skutku. Z chwilą opuszczenia parafii przez katolickiego duchownego Franciszka Conradi mieszkańcy wprowadzili w jego miejsce własnego duchownego – luterańskiego. O tym fakcie poinformował biskupa Nickel von Waldau und Schönfeld, który, z polecenia biskupa, w r. 1563 obejmował stanowisko komendanta miasta²². Czy biskup usunął luterańskiego duchownego z Kątów, nie wiemy. Pewne jest to, że z powodu braku odpowiedniego kandydata na urząd proboszcza w Kątach, mieszkańcy przez dwa lata korzystali z duchowej opieki ewangelickiego duchownego. I dlatego liczba luteran stale wzrastała²³.

Usunięcie protestanckiego duchownego nastąpiło dopiero z chwilą przyścia do Kątów katolickiego duchownego – Wolfganga Perferta. Biskup Kasper bardzo mu zaufał i miał nadzieję, że uda mu się zrekatolizować to sprotestantyzowane kącokie społeczeństwo. Jednakże jego sposób bycia bardzo mocno rozczarował biskupa. Już 13

¹⁸ Na posiedzeniu kapituły w dniu 20 listopada 1562 r. była mowa o tym, że wielu heretyckich proboszczów znajdowało się w stacji Kąty. Zob. K. Engelbert, Kaspar von Logau. Bischof von Breslau, Breslau 1926, s. 146.

¹⁹ A. Meopert, Die katholischen Kirchen der Pfarrei Kanth, s. 16-17.

²⁰ A. Kastner, Archiv für die Geschichte des Bisthums Breslau, Bd. I, Neisse 1858, s.104.

²¹ J. Soffner, Geschichte der Reformation in Schlesien, Breslau 1886, s. 86.

²² K. Engelbert, Kaspar von Logau. Bischof von Breslau, s. 142.

²³ J. Heyne, Was haben schlesische Bischöfe für die katholische Kirche ihres Vaterlandes gethan, als im 16. und 17. Jahrhundert die protestantische Religionsveränderung in Schlesien Anklang und Aufnahme gefunden? Schlesisches Kirchenblatt nr 46 z r. 1861, s. 567.

lutego 1568 r. kapituła wrocławska została poinformowana o zgorzeniu, jakie się wśród duchowieństwa i wiernych²⁴. Przede wszystkim nie zachowywał celibatu, żyjąc z kobietą pod jednym dachem, na wzór duchownych protestanckich. Postulowano, aby o tym fakcie poinformować biskupa i postarać się, aby tego kapłana usunięto z urzędu. Po wysłuchaniu relacji kapituły w tej sprawie, ksiądz biskup podjął się innej drogi załatwienia zaistniałego problemu. Rozpoczął z księdzem Wolfgangiem Perfertem pertraktowanie, aby ten zechciał dobrowolnie opuścić swoją kobietę i powrócić na łono Kościoła²⁵. Wolfgang Perfert, nakłaniany przez rajców i mieszczan, nie chciał opuścić Kątów. Wówczas biskup w r. 1570 nakazał komendantowi miasta usunięcie go z Kątów siłą. W jego miejsce mianował duchownego Jerzego Spehra, który był w l. 1564-1566 proboszczem w Sośnicy, a w l. 1566-1570 w Zachowicach. Roztaczał także swą duszpasterską opiekę na katolicką wspólnotą w Strzeganicach²⁶. I tym razem nominacja ta nie wyszła na dobre para-

²⁴ Anno 1568 die 13. Februarii relatum fuit dominia, Wolfgangum Perfert, parochum Canthensem, publice Canthi applaudentibus senatoribus et haereticis cum magno scandalo aliorum sacerdotum et catholicorum hominum duxisse uxorem, et fratrem ipsius fatura dominica idem facturum. Conclusum, ambos citandos et ponendos in carerem (?), atque hanc rem quamprimum, quae in oculis ecclesiae facta, significandam episcopo et paternitatem suam graviter adhortandam, ne talia impune fieri pateretur. Extractus actorum capitularium cathedralis ecclesiae Wratislaviensis. J. Heyne, Was haben schlesische Bischöfe, s. 568, p.8.

²⁵ A. Kastner, Archiv für die Geschichte des Bisthums Breslau, s.104.

²⁶ W aktach kapituły wrocławskiej znajdowała się informacja mówiąca, że 24 stycznia 1556 r. kapituła odbyła swoje spotkanie, podczas którego wystosowała prośbę do właściciela Sośnicy Zygmunta Prockendorfa, aby tenże wyraził zgodę na obsługę duszpasterską sośnickiego proboszcza nad mieszkańcami Strzeganic. Mógłby on od czasu do czasu odprawiać tam stosowne nabożeństwa. Prawdopodobnie prośba została wysłuchana, gdyż w r. 1564 rolnicy wnieśli prośbę do kapituły, aby ta przysłała im innego kapłana. Jak wynika z protokołu sporządzonego 27 października 1564 r. rolnicy w tej prośbie wyrazili opinię, że przyjeżdżający do nich z Sośnicy kapłan nie był już katolickim. Na spotkaniu kapituły w dniu 22 czerwca 1565 r. poruszono ponownie sprawę kapłana dla Strzeganic. Wtedy zaproponowano księdza imieniem Aleksander, który miał zostać przebadany i jeśliby został uznany za odpowiedniego kandydata, to należało go zatwierdzić na urządzie proboszczowskim w Strzeganicach. Widocznie tenże kapłan nie przeszedł pomyślnie badania, gdyż nie spotykamy żadnej informacji o jego zamianowaniu w Strzeganicach. Natomiast 14 grudnia 1565 r. proboszcz Wolfgang z Kątów wysłał prośbę do kapituły, polecając na ten urząd w Strzeganicach Gregoiusa Spehr, ówczesnego proboszcza w Sośnicy. Ogólnie mówiono o nim, że był wiernym

fianom. Oto z powodu poważnych występków przeciw moralności w r. 1571 pozbawiono go urzędu i umieszczono w więzieniu w Otmuchowie, aby tam mógł odpokutować swe grzechy. Jego następcą został Mateusz Polivius, który już w r. 1574 zrezygnował²⁷.

Sytuacja religijna w biskupim mieście Kąty zaczęła się powoli zmieniać z chwilą objęcia rządów przez biskupa Marcina Gerstmana (1574-1585)²⁸. Ten wielce gorliwy wyznawca włożył wiele starań w odrodzenie się katolicyzmu na Śląsku i podniesienie poziomu kulturalnego oraz moralnego duchowieństwa. Mając poparcie cesarza, zaraz po wyborze przez kapitułę na wrocławskiego ordynariusza, w 1574 r. podjął starania, aby skutecznie przeciwstawić się protestantyzmowi na Śląsku, a w szczególności w podległych mu katolickich parafiach. Po dokładnym zapoznaniu się z panującą sytuacją religijną w Kątach, biskup Gerstmann polecił kapitule, aby w sposób stanowczy rozwiązała sprawę kącich luteran. Ta, nie zwlekając, zawiadomiła do siebie na dzień 1 września 1574 r. rajców miejskich. Przed jej obliczem pojawili się wtedy: Wawrzyniec Wolff, Wilhelm Kellmann i Aleksander Balderweck. Kapituła przypomniała im, że byli poddanymi biskupa i zgodnie z panującą zasadą cuius regio, eius religio mieli obowiązek wyznawania takiej wiary, jak ich władca. Jeśli się nie dostosują do woli biskupa, grozić im będą poważne sankcje. Po stanowczej rozmowie, z podniesioną ręką obiecali, że będą wraz ze wszystkimi mieszkańcami Kątów, wiernymi poddanymi biskupa wrocławskiego; będą przyjmować Sakramenty święte według porządku Kościoła katolickiego i przyjmą wszystkie postanowienia Soboru Trydenckiego; będą całkowicie unikać uczestnictwa w ewangelickich nabożeństwach odprawianych w Sośnicy, do której schodzili się protestanci z różnych stron. Obiecali, że będą uczestniczyć w nabożeństwach odprawianych w katolickim koście-

katolikiem. Kapituła przyjęła kandydaturę, lecz dla upewnienia się, że ma do czynienia z katolickim proboszczem prosiła go o publiczne wyznanie wiary i odrzucenie błędnych nauk. Po tym fakcie, 20 grudnia 1565 r. kapituła zamianowała go w Strzeganowicach na urząd proboszcza per commendam na pół roku. Tenże nie sprawował długo duszpasterskiej posługi w Sośnicy, gdyż już w r. następnym (1566) był proboszczem w Zachowicach. Zob. J. Soffner, *Die beiden Kirchenvisitationen*, s. 69.

²⁷ A. Moepert, *Die katholischen Kirchen der Pfarrei Kanth*, s. 17.

²⁸ Na jego temat zob. J. Jungnitz, *Martin von Gerstmann, Bischof von Breslau*, Breslau 1898; J. Pater, *Poczet biskupów wrocławskich*, Wrocław 2000, s. 73.

le w Kątach²⁹. Po tak stanowczej decyzji biskupa prawie wszyscy mieszkańcy Kątów powrócili na łono katolickiego Kościoła. O trzydziestu mieszkańcach, uparcie trwających przy protestantyzmie, na czele których stał miejscowy kuśnierz, dowiadujemy się z pisma kapituły z 7 grudnia 1582 r. Kapituła informowała w nim biskupa o prośbie owych mieszkańców, skierowanej do księcia brzeskiego – Jerzego II, by ten wstawił się za nimi u biskupa. Chcieli oni, aby biskup wyraził zgodę na pozostawienie ich przy augsburskiej wierze, by mogli uczestniczyć w protestanckich ćwiczeniach duchownych, a po śmierci, by im nie został odmówiony pogrzeb w kątym kościele, sprawowany w rycie protestanckim³⁰. Książę brzeski Jerzy II, będący w przyjacielskich stosunkach z biskupem Gerstmannem, polecił im, aby z tą sprawą udali się osobiście do biskupa. Ci, nie zwlekając, wyjechali do Nysy. Tam biskup Gerstmann przyjął ich bardzo spokojnie, ale na ich prośbę odpowiedział z oburzeniem (*magna cum indignatione*), że się nie zgadza. Chwilę potem stanowczo nakazał im jak najszybsze opuszczenie Nysy. Wtedy to przywódca delegacji – kuśnierzowi puściły nerwy i niekulturalnymi słowami obraził biskupa. Gerstmann nie wdawał się w polemikę, lecz nakazał aroganckiego kuśnierza wyrzucić z jego pałacu i zamknąć w więzieniu³¹.

Po wspomnianych powyżej wydarzeniach życie protestantów w Kątach bardzo się skomplikowało. Większość mieszkańców, przymuszona decyzją swego władcy, rozpoczęła uczestnictwo w katolickich nabożeństwach. Dla rozwoju katolicyzmu nastąpił bardzo przychylny okres. Czy duchowni katolicy to wykorzystali? I znowu należy

²⁹ J. Heyne, *Was haben schlesische Bischöfe für die katholische Kirche ihres Vaterlandes gethan*, s. 567, p. 10; A. Kastner, *Archiv für die Geschichte des Bisthums Breslau*, s. 115.

³⁰ Anno 1582 septima Decembris episcopus mentionem fecerat, triginta cives Canthenses a duce Georgio intercessionem petiisse, ut apud episcopum suis litteris efficeret, quo augustanae confessionis exercitium ipsis permitteretur, neque tam facile ecclesiastica sepultura per parochum privarentur, quos reverendissima celsitudo sua magna cum indignatione dimisit atque, ut Nissa subito discederent, mandavit, reservatis et incarceratis ibidem pellione et quodam alio antesignanis ad temeritatem eiusmodi compescendam. Extractus actorum capitularium cathedralis ecclesiae Wratislaviensi pag. 231. Zob. A. Kastner, *Archiv für die Geschichte des Bisthums Breslau*, s. 122.

³¹ J. Heyne, *Was haben schlesische Bischöfe für die katholische Kirche ihres Vaterlandes gethan*, s. 568.

podkreślić, że następujący po Mateuszu Poliviuszu duchowni nie odznaczyli się zbytnią gorliwością w zabieganiu o zbawienie dusz kąckich mieszkańców. Jerzy Faber, przedstawiony na urząd proboszcza 17 listopada 1574 r., nie zasłynął ze swej duszpasterskiej gorliwości. Katolicy ze Strzeganowic zarzucali mu, że zaniedbuje tamtejsze duszpasterstwo. W tym czasie skradziono z kościoła kielich i wiele innych, cennych, ozdobnych przedmiotów. Nie wiadomo, jak długo Faber proboszczował w Kątach³². Po nim pojawił się proboszcz Hentschel, który pozostawił fundację, z której procenty miały opłacać Mszę św. odprawianą każdego roku w dzień jego śmierci. Pod koniec XVI wieku pojawił się w Kątach Krzysztof Lachnit, którego główną zasługą było prowadzenie ksiąg metrykalnych zgodnie z wymogami Soboru Trydenckiego. Pierwszy wpis do księgi chrztów nastąpił w r. 1597. Proboszcz Lachnit w l. 1597-1601 był zarazem precentorem w Świdnicy i od 1599-1612 archidiaconem w Opolu³³. Po dłuższym okresie bez kapłana do Kątów jako proboszcz przybył Jan Hildebrandt. Także i ten nie pracował długo na tym stanowisku, gdyż już w październiku 1604 r. na urządzie proboszcza w Kątach spotykamy Jerzego Walthera. Pracował tu do r. 1616, gdyż później objął funkcję archidiacona w Opolu. W czasie jego kadencji do parafii Kąty przyłączone zostały kościoły, poza już duszpastersko obsługiwanymi Nową Wsią Kącką i Strzeganowicami, także Wojtkowice, Pełcznica, Kilianów i Świdnica Polska. Następca proboszcza Walthera został mianowany Marcin Brunschwitz (1616-1632). Podczas jego duszpasterzowania parafia kącka doświadczyła ponownej próby wprowadzenia reformacji.

Na krótką chwilę sytuacja protestantów w Kątach zmieniła się na lepszą, wskutek wybuchu w r. 1618 powstania w Pradze, które nabrało cech antyhabsburskich i antykatolickich. Przyczyną tej długotrwałej i krwawej wojny był ostry konflikt pomiędzy cesarzem a stanami czeskimi³⁴. Narzekały one na gwałcenie przez katolików ich przywilejów, zapewnionych im w „liście majestatycznym” z r. 1609. Cesarz Rudolf II zrezygnował w nim z prawa cuius regio, eius religio, zapewniając równouprawnienie wyznania augsburskiego z ka-

³² A. Moepert, *Die katholischen Kirchen der Pfarrei Kanth*, s. 18.

³³ L. Radler, *Die Präsentorie zu St. Nikolaus in Schweidnitz*, s. 19 n

³⁴ Zob. K. Engelbert, *Das Bistum Breslau im Dreissigjährigen Kriege*, ASKG 23(1965), s. 85 – 148; 24(1966), s. 127-181; 25(1967), s. 201-251.

tolicyzmem³⁵. Delegaci protestancy 23 maja 1618 r. wyrzucili z okien królewskiego zamku na Hradczanach dwóch namiestników cesarskich i ich sekretarzy. W chwilę potem stany czeskie powołały rząd, na czele którego stanął hrabia Henryk Thurn. Rozpoczęła się długotrwała wojna, której terenem był również Śląsk, gdyż jego stany opowiedziały się po stronie powstańców czeskich, a więc i obozu protestanckiego. Jedynie ordynariusz wrocławski, biskup Karol Habsburg (1608-1624) reprezentował stronę katolicką. Gdy w początkowej fazie wojny zwyciężał obóz protestancki, biskup, nie czując się pewnym w swej nyskiej rezydencji, w r. 1618 wyjechał do Rzeczypospolitej. Już w połowie 1619 r. stany wszystkich krajów korony czeskiej postanowiły powołać państwo związkowe na czele z królem. Tego samego roku, dnia 27 sierpnia nastąpiła detronizacja Ferdynanda II Habsburga i powołanie na tron czeski Fryderyka V. Na Śląsku w październiku ogłoszono wybór nowego władcy i powołano do życia krajowy rząd. Na jego czele jako starosta generalny stanął książę brzeski Jan Chrystian. Natomiast naczelnym wodzem wojska śląskiego został margrabia Jan Jerzy Hohenzollern. W tej sytuacji protestanci ślascy zaczęli triumfować.

W czasie trwania tej wyniszczającej wojny także i w Kątach Wrocławskich doszło do sporów wśród mieszczan, które wynikały z postępowania katolickiego proboszcza. 7 marca 1619 r. proboszcz odmówił udzielenia ślubu protestantowi, niejakiemu Hansowi Tanz. Protestanci kący, korzystając z otwartego konfliktu między stanami prowincji a katolickim cesarzem Ferdynandem II i czując mocne

³⁵ Należy tu wspomnieć, że cesarz Rudolf II spośród wszystkich protestantów, tylko luteranom, którzy od początku reformacji dominowali na Śląsku, zapewnił pełne równouprawnienie z katolikami. W dokumentach z 1601 r. naukę Lutra określano tutaj (wśród ewangelików) mianem nauki ortodoksyjnej. Luteranizm uzewnętrznił w omawianym okresie sprzeciw, a nawet gwałtowną nienawiść wobec kalwinizmu. Podobnie było w 1620 r. gdy kalwinista Fryderyk von Pfalz, wybrany na króla czeskiego, przybył do Wrocławia na krótki okres. Niezależnie od tych powszechnych niechęci, dwory książęce w Legnicy, Brzegu i Wołowie trwale wspierały kalwinizm. Tak było do 1675 r., tzn. do śmierci ostatniego piastowicza śląskiego. Od tego czasu ustало na Śląsku odprawianie służby Bożej na sposób kalwiński aż do połowy XVIII w., kiedy to Prusy wzięły we władanie tę krainę. Luteranie, podobnie jak ówczesni katolicy, nie tolerowali także innych grup wyznaniowych obecnych na Śląsku, takich jak: anabaptyści, schwenkfeldyści i bracia czescy. Z. Lec, *Sytuacja religijna na Śląsku w czasach Angelusa Silesiusa*, Studia Paradyskie 9(1999), s. 154-155.

poparcie ze strony księcia brzeskiego, postanowili wprowadzić do miasta protestantyzm. Po oficjalnym zerwaniu więzi z Kościołem katolickim rozpoczęli w październiku 1619 r. starania u księcia brzeskiego o pozwolenie na wybudowanie własnego kościoła i szkoły. Zapewne wcześniej musieli oni otrzymać ustne zapewnienie o pozytywnym rozpatrzeniu ich prośby, gdyż, nie czekając na oficjalne zezwolenie, pod koniec roku 1619 rozpoczęli budowę szkoły i własnej świątyni. Pozwolenie zostało wydane dopiero 10 marca 1620 r. Zbór protestancki został wzniesiony za murem okalającym kościół katolicki od strony szkoły³⁶. 3 czerwca 1620 r. mieszkańcy powołali na swego duszpasterza Baltazara Hoffmana z Jawora³⁷, który w niedzielę Zesłania Ducha św. 7 czerwca 1620 r. po raz pierwszy odprawił w nowo wybudowanym kącim kościele nabożeństwo w duchu nauki Marcina Lutra³⁸. Następnie 19 czerwca tegoż roku protestanci wnieśli do kapituły wrocławskiej prośbę, aby mogli chować swoich zmarłych na katolickim cmentarzu i żeby podczas prowadzonych przez nich pogrzebów bił dzwon z katolickiego kościoła³⁹.

O tym w jakim położeniu znalazła się katolicka wspólnota i jej proboszcz, dowiadujemy się z jego wypowiedzi. Pisał on; *że liczba odszczepieńców w stosunku do katolików wzrosła trzykrotnie. Grozili oni proboszczowi wydaleniem lub śmiercią. Nie wypłacali mu należnych akcydensów. Opuścili go dwaj kapłani, którzy służyli mu pomocą w pracy duszpasterskiej, przez co zmuszony został do podjęcia decyzji o rezygnacji prowadzenia działalności duszpasterskiej w Świdnicy Polskiej*⁴⁰.

Ta uprzywilejowana pozycja protestantów trwała bardzo krótko. W wyniku rozgromienia armii króla Fryderyka przez wojska cesarskie 8 listopada 1620 r. pod Białą Górą, stany śląskie zmuszone zostały do upokorzenia się przed cesarzem. Sam król Fryderyk, stra-

³⁶ P. Kindler, *Geschichte der Stadt Neumarkt*, Bd. I, Breslau 1903, s. 78.

³⁷ S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie der evangelischen Schlesien*, I, s. 584.

³⁸ J. Soffner, *Geschichte der Reformation in Schlesien*, s. 87.

³⁹ A. Karbirschky, *Nachrichten über die Stadt Kanth*, s.32.

⁴⁰ Tamże. „Ponieważ kącicy odszczepieńcy, których liczba była trzykrotnie większa niż liczba katolików, zagrozili mi wydaleniem i śmiercią. Odmówili mi akcydensów i zbudowali własną świątynię. Z tego powodu opuściło mnie dwóch moich kapłanów (wikarych) i zmuszony byłem do zrezygnowania z posługi duszpasterskiej w Świdnicy Polskiej”.

ciwszy wiarę w swoją pozycję, opuścił Śląsk i udał się do Berlina⁴¹. Jedyne naczelnym dowódcą protestanckich wojsk śląskich, margrabia Jan Jerzy Hohenzollern prowadził dalej walkę ze stroną katolicką. Nie mogąc jednak przebywać na Śląsku, wycofał swoje wojska na pogranicze śląsko-węgierskie. Dzięki zwycięstwu wojsk cesarskich biskup Karol mógł spokojnie powrócić w r. 1622 do Nysy, by kontynuować „restaurację katolickiej wiary”. Do pomocy w celu realizacji postawionych sobie zadań sprowadził do Nysy jezuitów i powierzył im założenie słynnego gimnazjum „Carolinum”, które w przyszłości miało stać się uniwersytetem śląskim. Po tym wielkim zwycięstwie katolickiego cesarza nastąpił okres kontrreformacji w Kątach. Usunięto protestanckiego duchownego i zabroniono odprawiania ewangelickich nabożeństw. Akcja ta została przeprowadzona przy pomocy dziewiętego regimentu dragonów w poniedziałek, po Letare 7 marca 1623 r.⁴² Natomiast na rozkaz biskupiego zarządcy musiała zostać rozebrana ewangelicka świątynia⁴³. Jak się wydaje, akcja ta nie przyniosła realizacji zamierzonego celu, gdyż z informacji przekazanej nam przez archidiakona Piotra Gebauera, przeprowadzającego wizytację kanoniczną parafii kątckiej 18 stycznia 1639 r. liczba ewangelików tutaj była bardzo wielka. Szli oni w każdą niedzielę tłumnie z miasta do pobliskiej Sośnicy na protestanckie nabożeństwa⁴⁴.

Rozpoczęta przez zwycięskiego cesarza i biskupa wrocławskiego rekatolizacja na Śląsku została zahamowana, gdyż latem r. 1626 na Śląsk wtargnęły wojska niemiecko – duńskie. Ich wyparcie nastąpiło dopiero w lipcu następnego roku (1627). Dokonał tego słynny wódz cesarski Wallenstein. Przez kilka lat zapanował na Śląsku niczym nie zmacony spokój. W r. 1632 pod naporem wojsk protestanckich armia cesarska została zmuszona do opuszczenia Śląska. Okres wojennych zaburzeń spowodował, że śląska ziemia w całości lub w części przechodziła z rąk do rąk, była rabowana i niszczona zarówno przez wojska protestanckie, jak i przez cesarskie.

⁴¹ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 2, Warszawa 1995, s. 114.

⁴² J. Soffner, *Geschichte der Reformation in Schlesien*, s. 88; A. Kastner, *Archiv für die Geschichte des Bisthums Breslau*, s. 209.

⁴³ Szczegółowo o tym zob. A. Moepert, *Bilder aus der Vergangenheit der Stadt Kanth 3. Die Schrecken des 30 jähr. Krieges*, Stadt- und Landbote, Beilage v. 1. 4. 1931.

⁴⁴ Tamże.

Kiedy w pierwszych dniach września 1632 r. Szwedzi zdobyli Kąty, katolicy zostali usunięci ze swego Domu Bożego. Najpierw służbę Bożą w duchu nauki Marcina Lutra sprawował saksoński kapelan wojskowy, Mikołaj Freyer z Wrocławia, wkrótce potem ewangelickim proboszczem został Paweł Baumgartner z Klagenfurtu⁴⁵. Ponownie więc duchowni protestanci, bez żadnych przeszkód, prowadzili w Kątach działalność duszpasterską. Kazania głoszone były według nauki Marcina Lutra. Zgodnie z własnymi zasadami predykanci asystowali przy zawieraniu ślubów kościelnych, udzielali chrztu św. i grzebali na cmentarzu własnych zmarłych. W następnym roku (2 lipca 1633 r.) żołnierze cesarscy weszli do miasta i przez trzy tygodnie plądrowali je. Niedługo potem przysłała taka zaraza, że zmarło 445 osób, nie licząc obcych, którzy, uciekając ze swoich miejsc zamieszkania, tutaj szukali schronienia. Klęska demograficzna dotknęła także mieszkańców wsi. Po opuszczeniu miasta przez żołnierzy cesarskich pojawiły się u bram wojska szwedzkie, które dwukrotnie splądrowały Kąty. Po ich odejściu ponownie wybuchła w mieście zaraza, która tym razem pochłonęła 169 mieszkańców. Wypędzony z Kątów katolicki proboszcz Brunschwitz żył dalej w biskupim mieście Nysa. Protestanci niedługo cieszyli się swobodą religijną w mieście. Wraz z wojskami cesarskim przybył tutaj także nowy, katolicki proboszcz – Marcin Karas, który w tych ciężkich czasach miał do pomocy zakonnik, ojca Jerzego Franza. Natomiast do Pełcznicy przybył ojciec Stegmann. W l. 1636-1638 urząd proboszcza w Kątach pełnił Jan Kolbe. Później przez długi czas parafia pozostawała bez duszpasterza. Z tego też względu przesunięto wizytację parafii. Odbyła się ona w r. 1639.

Kiedy przypatrujemy się tym ciągłym najazdom różnych wojsk, nie dziwimy się, że Kąty Wrocławskie, przed wojną całkiem zamożne miasteczko, w r. 1639 były opisane przez wizytatora jako „najbiedniejsze, spalone, złupione i w pewien sposób opustoszałe i niezamieszkałe”⁴⁶. Pola wokół Kątów były niemal nie uprawiane, ponieważ brakowało koni i bydła pociągowego. Mury miejskie zostały tak zniszczone podczas jednego z oblężeń, że mimo zamkniętych bram można było swobodnie wejść i wyjść z miasta. Parafianie gromadnie udawali się na protestanckie nabożeństwa do Sośnicy, gdyż tamtej-

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Zob. J. Soffner, Die beiden Kirchenvisitationen, s. 69.

szy pastor znajdował u ludu pełne poważanie. Wprawdzie edykt nakazywał zamykać bramy na niedziele i święta, aby wierni nie mogli się tam udawać, ale uciekali przez mury uszkodzone w czasie nieprzyjacielskich napadów. Kościół był wyposażony w odpowiednie naczynia i paramenty liturgiczne. Służba Boża była sprawowana w niedzielę bardzo uroczyście wraz z procesją. Proboszcz parafii Kąty, ks. Jerzy Ignacy Girnig⁴⁷, był oziębły w stosunku do religii katolickiej, nie odznaczał się wzorowym życiem, aczkolwiek posiadał dobrą wiedzę teologiczną. Miasto to potrzebowało odpowiedniego pastora, jednak jego dochody były niewielkie. Duszpasterzowi starczało zaledwie na własne utrzymanie. Nikt nie chciał służyć za darmo⁴⁸. Na zakończenie wizytator wspomniał, że dawniej w mieście protestanci mieli własny kościół i szkołę. Z polecenia biskupa Karola zostały one zburzone, także w danym czasie nie było już po nich śladu.

Przez wiele lat Śląsk zmieniał swoich władców i wyznania, aż do r. 1648, kiedy zawarto pokój westfalski. Wtedy był w zupełnej ruinie. Na skutek działań wojennych, klęsk elementarnych i emigracji liczba ludności zmniejszyła się blisko 1/3, w gruzach legło 36 miast i ponad tysiąc wsi. Według relacji archidiakona wrocławskiego – Sebastiana Rostocka, skierowanej do ordynariusza wrocławskiego po przeprowadzonej w r. 1652 wizytacji diecezji wrocławskiej, stan Śląska przedstawiony był bardzo tragicznie. Nastąpił w nim czas utrapienia, gdyż kościoły znieważono, ołtarze połamano, chrzcielnice wyrócono, postacie eucharystyczne zdeптano. W tak ciężkich i trudnych warunkach rozpoczęto na nowo katolizację śląskiej ziemi.

Po zawarciu pokoju westfalskiego w r. 1648 nastąpił czas, kiedy praca duszpasterska mogła powrócić na normalne tory. Jednym ze

⁴⁷ Pracował w Kątach do r. 1644. Po odejściu Girniga do Jawora, przyszedł do Kątów Mateusz Seidel, urodzony w r. 1605 w Kamienniku. Poprzednio był on proboszczem przez 6 lat w Szklarach. Seidel był pierwszym, który po stratach pieniędzy w okresie wielkiej wojny założył fundację mszalną w wysokości 50 talarów. Później był on przez 5 lat duszpasterzem zakonnic w Strzegomiu, a po tym proboszczem w Gościcach. W r. 1652 zamienił go na urządzie proboszcza w Kątach Jerzy Ferdynad Polenius z Paczkowa, który przed r. 1646 był proboszczem w Kuźnicy Raciborskiej. Za jego czasów nastąpiła redukcja kościołów. Przyłączono pod jego duszpasterską troskę dwa kolejne kościoły: w Sońnicy i Chmielowie. W r. 1661 przeszedł do parafii Buków. Zob. A. Moepert, *Die katholischen Kirchen der Pfarrei Kanth*, s. 19.

⁴⁸ Tamże.

sposobów uporządkowania i skorygowania duszpasterskich poczynań było podjęcie, za rządów biskupa Karola Ferdynanda Wazy w r. 1651, wizytacji kościołów parafialnych w diecezji wrocławskiej. Przeprowadził je, zamiast ks. Sebastiana Rostocka, archidiacona katedry wrocławskiej i kaznodziei, Marcin Filip Walter – kantor katedralny i kanonik św. Krzyża. Kanonik Walter nie zdołał jednak jej dokończyć, gdyż w r. 1652, kiedy zaplanował wizytację w Strzeganicach, nagle zachorował i zmarł. Ze względu na tę nagłą śmierć i okres zimy wizytacja została przerwana. Rozpoczęto ją dopiero 2 kwietnia 1652 r. Trudu dokończenia zaplanowanej lustracji podjął się archidiacon Sebastian Rostock, odwiedzający przeważnie parafie położone blisko Wrocławia oraz Jan Leuderode, kanonik katedralny i kantor świętokrzyski. Pomocą służyli im jako notariusze: Jan Krzysztof Reusner, archiprezbiter i proboszcz parafii św. Mikołaja oraz Maciej Tobiasz Henick⁴⁹. Z relacji wizytacyjnej z r. 1651 wyłonił się przerażający obraz życia religijnego wiernych i duszpa-sterstwa. Na terenie diecezji spotkać można było liczną rzeszę duchownych – konkubinariuszy, którzy zatroskani byli nie o duszpa-sterstwo, ale o swoje uposażenie. Do tego smutnego obrazu dochodzą skutki wojny trzydziestoletniej – wiele kościołów było sprofanowa-nych przez wędrujących żołnierzy. Oni to, niejednokrotnie, zniewa-żali postacie eucharystyczne. Z zachowanych dokumentów obu wi-zytacji możemy wywnioskować, że kościół w Sośnicy znajdował się w rękach protestantów i tam sprawowano liturgię w duchu nauki Marcina Lutra⁵⁰.

Miasto Kąty Wrocławskie (Cant) – należało do biskupa wrocław-skiego. Niegdyś było to miasto dość zamożne. W 1651 roku zostało ocenione jako ubogie, spalone, ograbione i opuszczone. Mieszkańcy wyraźnie zwracali się ku protestantyzmowi. Udawali się gromadnie (turmatim) do protestanckiego kaznodziei w Sośnicy, gdyż tamtej-szy pastor znajdował u ludu pełne poważanie. Wizytator dodał peł-ne nadziei zdanie, że Sośnica nie tak dawno przeszła poprzez spa-dek we władanie namiestnika Kątów Kaspra Bedy (Bedau), dlatego w obu miejscowościach – Kąty i Sośnica na pewno nastąpi poprawa

⁴⁹ W. Urban, *Z dziejów duszpasterstwa w archidiaconacie wrocławskim w cza-sach nowożytnych*, Warszawa 1971, s. 84.

⁵⁰ Tamże.

w kościelnych stosunkach⁵¹. Kościół parafialny był dostatecznie wyposażony w naczynia i paramenty. Cyborium mieściło się w parafialnym kościele w Kątach po stronie ewangelii. Najświętszy Sakrament był w mosiężnej puszcze, lecz klucz od cyborium był dostępny dla wszystkich⁵². Trzy ołtarze umieszczone w kościele były niekonsekwowane. Duszpasterz celebrował na portatylu. W niedziele odprawiano tu uroczyste Msze święte połączone z procesjami. Szpital w Kątach był przeznaczony dla 8 osób, w roku wizytacji przebywało w nim tylko 4 osoby. W tejże parafii pracował proboszcz ks. Mateusz Seidelius, który 25 czerwca 1648 r. otrzymał inwestyturę. Uzyskał od miasta do własnego zagospodarowania się tylko pół łana pola, z którego otrzymywał 13 korców zboża i 22 talary oraz 23 grosze. Miasto dawało mu także 56 talarów i 2 kopy drewna z kościelnego lasu. Rektor szkoły był jednocześnie organistą przy kościele. On, poza licznymi innymi poborami, od ratusza otrzymywał 21 talarów, od Kościoła 12 talarów i 6 groszy, a od każdego dziecka 6 groszy kwartalnie.

Do kapituły wrocławskiej należała wieś Strzeganowice (Paschwitz, Fuchshübel), obsługiwana przez duszpasterza z Kątów Wrocławskich. Kościół tutejszy, zbudowany z drzewa, zmierzał według opisu z 1651 roku ku ruinie. W tym kościele nie przechowywano Najświętszego Sakramentu. Nie było też chrzcielnicy. Msze święte odprawiano co trzecią niedzielę. Oprócz jednego ornatu i alby, nie było tu żadnych innych paramentów i naczyń. Proboszcz miał do dyspozycji 2 łany pola i 2 ogrody. Od obu wsi należących do kościoła filialnego otrzymywał każdego roku 52 korce jęczmienia i tyleż samo owsa.

⁵¹ Istotnie wizytator miał rację, gdyż w r. 1723 po odbytej wizytacji parafii Kąty wraz z należącymi do niej wioskami Strzeganowice i Nowa Wieś Kačka liczono pośród 1167 parafian tylko jeszcze 56 protestantów. W parafii Sońnica wśród 736 parafian liczono już 300 katolików.

⁵² Visitationsberichte der Diözese Breslau, Archidiakoniat Breslau, hrsg. von J. Jungnitz, Bd. I, Breslau 1902, s. 261 – sed clavim habuit omnibus obviam.